

WSTĘP

Choć Druga Rzeczpospolita zawsze cieszyła się zainteresowaniem politologów i historyków, w ostatnich latach zakres badań nad jej historią został ograniczony. Wydaje się to w pełni zasadne, bowiem nowe warunki polityczne i ustrojowe umożliwiają szeroki i w miarę obiektywny opis historii Polski po 1945 roku. Ostatnio badania nad Polską Rzeczpospolitą Ludową znacznie się rozwinęły, co z naturalnych względów ograniczyło zakres zainteresowania Drugą Rzeczpospolitą.

Wynika to także zapewne z faktu, że niemal wszystkie tajemnice Drugiej Rzeczypospolitej zostały wyjaśnione. Dlatego też celem tej pracy nie jest zaprezentowanie nowych informacji dotyczących Polski z lat 1918 – 1939, ale miejsca prasy w systemie politycznym Drugiej Rzeczypospolitej. Za takim wyborem przedmiotu analizy przemawiało kilka względów. Druga Rzeczpospolita to okres zamknięty, wokół którego już wygasły emocje. Polska w owym czasie charakteryzowała się dużą dynamiką politycznych zmian, co znacznie poszerza i ubarwia opis. Jedynie dla formalności przypomnijmy, że zupełnie inaczej funkcjonował w Polsce ustrój społeczno-polityczny przed i po przewrocie majowym z 1926 roku.

Struktura społeczna owej epoki była w miarę stabilna, znacznym zmianom ulegały zaś warunki ekonomiczne. Kryzys inflacyjny z początku lat dwudziestych i wielki kryzys ekonomiczny zapoczątkowany w 1929 roku zrodziły wiele napięć, które skutkowały konsekwencjami nie tylko w życiu społeczno-ekonomicznym, ale i politycznym.

Polska lat 1918 – 1939 charakteryzowała się też barwnością codziennego życia politycznego, co przekładało się m.in. na wielość partii politycznych i organizacji społecznych. Wszystkie one starały się jak najlepiej zaprezentować na scenie politycznej i kształtować opinię publiczną. Do celów tych wykorzystywały prasę – w latach 1918 – 1939 – podstawowy, obok radia, środek komunikowania masowego. Każdy z podmiotów polityki miał swe w tej materii koncepcje, które – z różnym skutkiem – starał się wprowadzać w życie. Zagadnienia te wydają się na tyle istotne, że wymagają odrębnej analizy. Wydaje się to też ważne z tego względu, że wcześniejszych badań w tej materii nie ukończono. Jako jeden z pierwszych podjął

je Andrzej Paczkowski. W ślad za nim poszli m.in. Urszula Jakubowska, Daria Nałęcz, Wiesław Władyka, a zwłaszcza przedwcześnie zmarły Andrzej Notkowski.

Efektom ich badań były monografie niektórych czasopism lub nawet typologicznych grup prasy i czasopism konkretnych ugrupowań politycznych. Nie udało się jednak zebrać w jedną całość tych ustaleń. Dlatego też wydaje się, że podjęta praca ma swe uzasadnienie. Z jednej strony stanowić będzie próbę podsumowania ustaleń źródłowych, z drugiej zaś zamierza się w niej zaproponować pewien teoretyczny model analizy relacji pomiędzy systemem politycznym a prasą. Model ten może być przydatny dla analiz systemów prasowych mocno zideologizowanych, funkcjonujących w zmieniających się warunkach ekonomicznych i społecznych.

Jedynie dla formalności zauważmy, że zasoby archiwalne związane z Drugą Rzeczpospolitą są ogromne i niemal już w całości zbadaone. Najciekawsze dokumenty zostały zgromadzone w Archiwum Akt Nowych, równie wartościowe wydają się też dokumenty pozostałe po urzędach wojewódzkich i organach samorządowych. Piszący te słowa także z nich korzystał, choć kwerenda prowadzona była selektywnie, co związane było z obranym tematem¹.

Równie liczne i ciekawe są różnego rodzaju materiały Głównego Urzędu Statystycznego ogłaszane jako samoistne publikacje lub też Roczniki GUS-u oraz opublikowane dokumenty wytworzone przez partie polityczne. Bogate są też zbiory pamiętników, wspomnień i relacji oraz zasoby prasy². Materiał ten doczekał się już wielu opracowań. W sumie więc moim zadaniem była selekcja, a nie pozyskiwanie nowych danych.

Lektura opracowań związanych z podjętym tematem badań nastręczyła problemy innej natury. Pierwsza grupa książek, które wypada tu wymienić, to prace dotyczące historii powszechnej Polski i historii poszczególnych ugrupowań politycznych. Nie wdając się zbyt w szczegóły, stwierdzić można, że opracowania te – w zależności od tego, kiedy i gdzie były wydane – zawierały różne niedoskonałości metodologiczne i przemilczenia faktograficzne. Dlatego też w odniesieniu do niektórych ruchów politycznych, zwłaszcza lewicowej proveniencji, w lekturze wystarczyło ograniczyć się jedynie do najnowszych opracowań monograficznych. W innych zaś wypadkach odwoływano się do licznych drobnych opracowań rozproszonych w wielu czasopismach naukowych³.

1 Por. wykaz tych źródeł zawarty w Bibliografii.

2 Wykaz czasopism wykorzystanych dla potrzeb pracy odnajdzie Czytelnik w Bibliografii.

3 Przykłady takiego postępowania odnajdzie Czytelnik w wielu przypisach źródłowych zamieszczonych w pracy. Po 1989 r., tj. w nowych warunkach ustrojowych, w większości wypadków autorzy tych prac mogli już łączyć je w większe całości i publikować w formie rozprawy.

Warto ponadto zauważyć, że charakter literatury naukowej ulegał znacznej ewolucji i inne problemy zaprzętały badaczy przed i po 1989 roku. Ujmując rzecz w pewnym uproszczeniu, stwierdzić można, że w czasach nam współczesnych Druga Rzeczpospolita uległa dowartościowaniu, ale też mitologizacji. Wydaje się, że tych niebezpieczeństw uniknęły jedynie badania problemowo-porównawcze dotyczące konkretnych aspektów życia społeczno-politycznego Drugiej Rzeczypospolitej, np. wpływów partii politycznych⁴, zmian w świadomości społecznej⁵ czy też działalności prasy⁶.

Inicjatorem polskich badań historyczno-prasoznawczych była utworzona w 1959 roku wyspecjalizowana placówka Instytutu Badań Literackich Polskiej Akademii Nauk – Pracownia Historii Czasopiśmiennictwa Polskiego. Jednym z jej twórców był Henryk Jabłoński. Jego praca *Opinia – parlament – prasa* weszła do kanonu polskich dzieł prasoznawczych⁷. Aktywność Pracowni zaowocowała monumentalnym dziełem relacjonującym historię prasy polskiej⁸, którego tom trzeci, autorstwa Andrzeja Paczkowskiego, zwiększył zainteresowanie prasą polską z lat 1918 – 1939 i pobudził dalsze badania⁹. Dotyczyły one m.in. dziennikarzy Drugiej Rzeczypospolitej, prasy prowincjonalnej czy gazet wysokonakładowych¹⁰.

Innym przejawem doskonalenia warsztatów naukowych i – co się z tym wiąże – optymalizacji uzyskiwanych wyników, było dążenie do interdyscyplinarności badań. Polscy historycy, już w latach osiemdziesiątych XX wieku, śmieiej zaczęli sięgać do metodologii i technik badawczych wywodzących się z socjologii, psychologii społecznej

---

4 Badania tego typu koordynował m.in. Jan Tomicki. Ich rządowy temat badawczy nosił tytuł „Baza i zasięg oddziaływania partii robotniczych w Polsce do 1939 roku”.

5 Dotyczy to np. działalności badawczej Romana Wapińskiego. Zob. R. Wapiński, *Świadomość polityczna w Drugiej Rzeczypospolitej*, Łódź 1989 i nast. jego prace.

6 Zob. np. A. Notkowski, *Pod znakiem trzech strzał. Prasa Polskiej Partii Socjalistycznej w latach 1918 – 1939*, Kraków 1997.

7 Pracę H. Jabłońskiego po raz pierwszy wydano w 1947 r. Ostatnie jej wznowienie ukazało się w 1986 r.

8 *Historia prasy polskiej*, pod redakcją J. Łojka, t. 1 Warszawa 1976, t. 2 Warszawa 1976, t. 3 Warszawa 1980, t. 4 Warszawa 1980.

9 A. Paczkowski, *Prasa polska 1918 – 1939*, Warszawa 1980.

10 Efekty cząstkowych dociekań publikowano w „Kwartalniku Historii Prasy Polskiej” redagowanym przez Jerzego Myślińskiego. Ukazywała się ponadto seria wydawnicza *Materiały i studia do historii prasy i czasopiśmiennictwa polskiego*. Przykładowe publikacje tej serii to: D. Nałęcz, *Zawód dziennikarza w Polsce w latach 1918 – 1939*, Warszawa – Łódź 1982; A. Notkowski, *Polska prasa prowincjonalna Drugiej Rzeczypospolitej (1918 – 1939)*, Warszawa – Łódź 1982. Zob. też: W. Władyka, *Krew na pierwszej stronie. Dzienniki sensacyjne Drugiej Rzeczypospolitej*, Warszawa 1982.

i politologii. Dotyczyło to chociażby prac Ludwika Hassa¹¹ i Romana Wapińskiego¹².

Wspomniane prace stanowiły znakomitą podstawę niniejszego opracowania. Uzyskany materiał poszerzony został o zawartość kilkunastu czasopism. Wynikało to z faktu, że zamiar badawczy wiązał się z potrzebą zaprezentowania środków komunikowania masowego na tle systemu politycznego, a także – na ile to tylko było możliwe – konfrontowania oczekiwań twórców prasy z osiąganymi przez nich efektami. Prasa w takim ujęciu nie jest bytem samoistnym, o czym dziś zapomina wielu dziennikarzy, ale uwikłanym w wiele różnych (ekonomicznych, organizacyjnych, ideowych) uwarunkowań środkiem komunikacji społecznej. Prasa jest także, o czym zwykle zapominają jej polityczni dysponenci, delikatnym narzędziem informowania opinii publicznej o zachodzących faktach, środkiem przekazu, który nie zawsze poddaje się manipulacji.

Lektura zawartości analizowanej prasy nie ograniczyła się jedynie do kolumn tytułowych. Analizowano całe czasopisma, interesując się takimi problemami, jak np. ekonomia, sprawy społeczne, a nawet sport czy życie towarzyskie. Przedmiotem analizy były też korespondencje czytelników, powieści w odcinkach, nekrologi, ogłoszenia itp.

Uzyskany materiał skłonił autora do skonstruowania pracy składającej się z pięciu rozdziałów. W pierwszym z nich podjęto próbę syntetycznego zaprezentowania systemu politycznego Drugiej Rzeczypospolitej. Koncentrując się na podstawowych informacjach dotyczących struktury społecznej, aktywności politycznej, czy też preferencji wyborczych, starano się zaprezentować poziom kultury politycznej społeczeństwa Drugiej Rzeczypospolitej. Informacje te skonfrontowano z danymi o rynku prasowym, zwracając zwłaszcza uwagę na problemy barier percepcji komunikowania masowego.

W rozdziale drugim podjęto próbę rekonstrukcji myśli programowej najważniejszych polskich partii politycznych odnoszącej się do

11 L. Hass, *Postawy klasy robotniczej międzywojennej Warszawy*, [w:] *Polska klasa robotnicza. Studia historyczne*, t. V, Warszawa 1973; tenże, *Wpływy ugrupowań politycznych wśród ludności woj. warszawskiego w latach 1919 – 1922 (w świetle wyborów sejmowych)*, „Roczniki Mazowieckie”, t. IV (1972); tenże, *Wpływy ugrupowań politycznych wśród ludności woj. warszawskiego w drugiej połowie lat dwudziestych (w świetle wyborów sejmowych)*, „Roczniki Mazowieckie”, t. V (1974) i t. VI (1976); tenże, *Aktywność polityczna i organizacyjna klasy robotniczej Drugiej Rzeczypospolitej*, Łódź 1983; tenże, *Postawy polityczne górników i robotników wielkoprzemysłowych na Górnym Śląsku w latach 1928 – 1934*, „Z pola walki” 1974, nr 1; *Opcje i preferencje polityczno-społeczne robotników Polski międzywojennej*, [w:] *Wokół tradycji kultury robotniczej w Polsce*, Warszawa 1986, tenże, *Postawy polityczne i aktywność klasy robotniczej (1918 – 1939)*, Warszawa 1988.

12 R. Wapiński, *Narodowa Demokracja 1893 – 1939. Ze studiów nad dziejami myśli nacjonalistycznej*, Warszawa 1980; tenże, *Roman Dmowski*, Lublin 1980; tenże, *Świadomość polityczna w Drugiej Rzeczypospolitej*, Łódź 1989.

prasy. Programy te charakteryzowały się różnym stopniem złożoności, warunkowała je odmienna teoria i praktyka polityczna. Kolejność prezentacji programów uzależniona była od wpływów partii w systemie politycznym, stopnia konceptualizacji programu oraz znaczenia prasy danej partii politycznej w całości systemu prasowego.

Kolejne trzy rozdziały zawierają przegląd czasopism Drugiej Rzeczypospolitej. Dobór tytułów miał na celu zaprezentowanie przykładów czasopism najlepiej realizujących przypisane im zadania, a zarazem obrazujących praktykę funkcjonowania prasy w Drugiej Rzeczypospolitej.

Czasopisma te podzielono według trzech poziomów komunikacji: elitarnego, oficjalnego i potocznego. W zależności od charakteru tego obiegu dobrano dla niego konkretne czasopisma. Dlatego też w trzecim rozdziale przedstawiono przykłady czasopisma teoretyczno-politycznego („Nowy Przegląd”) i czasopisma społeczno-kulturalnego („Kulturę”). Do poziomu obiegu oficjalnego (prasy w zasadzie realizującej funkcje organów partyjnych) zaliczono: „Czerwony Sztandar”, „Robotnika”, „Rzeczpospolitą” i „Zielony Sztandar”. Za klasyczny przykład czasopisma odpowiadającego potocznemu poziomowi komunikacji uznano „Ilustrowany Kurier Codzienny”. Do tego samego poziomu komunikacji zaliczono też następujące tytuły prasy lokalnej: „Goniec Częstochowski”, „Niedziela” i „Głos Zagłębia”.